

עיונים לפרשת תולדות עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

מי ההורים שלו? הרב אלישיב רבהון

על פתחי עבודה זרה עשו מפרכס לצאת". לפי מקור זה אפשר היה להסביר שעשו פשוט נולד רשע, ולכן אין שום קשר בין מעשיו לבין הבית שבו נולד - פשוט לא הייתה לו אפשרות של בחירה בטוב! הבעייתיות שבהסבר זה היא שאנו שוללים את אחד הדברים היסודיים ביותר בחיי האדם, והוא הבחירה החופשית...

כשלומדים את דברי הרמב"ם בהקדמתו למסכת אבות, מבינים שאפשרות זו משוללת לגמרי. וכך כתב הרמב"ם שם¹⁰:

מעשי האדם כולם מסורים אליו, אין כופה עליו בהם, ולא מושך לו מבחוץ בשום פנים, שיטה ואל מעלה או פחיתות.

כלומר, אין מציאות כזו שאדם יכול לתלות את נפילותיו בכך שהיה מוכרח לנהוג כך - הכול תלוי באדם עצמו: אם יבחר ילך בדרך הטוב, ואם יבחר ילך בדרך הרע.

פעם שמעתי סיפור שממחיש את הטעות שיש באי-לקיחת אחריות על מעשינו: אדם בעל מעשים רעים ניגש לרב, הפיל את עצמו על הרצפה ואמר: הוא, היצר הרע, הוא אשם בנפילות שלי, זה כלל לא אני! ענה לו אותו רב, הכול זה אתה! אתה אחראי על מעשיך ועל נפילותיך.

הרמב"ם מסביר שאילו היה האדם מוכרח לבצע את מעשיו, והיה למעשה ללא בחירה חופשית, היו כל מצוות התורה בטלות. הרי אין לאדם שליטה על עצמו - וכיצד אפשר לחייבו במעשים או לדרוש ממנו להימנע ממעשים אחרים?

בנוסף לזה, הייתה בכך תמיהה גדולה: כיצד ריבונו של עולם, שהוא צדיק וישר, מעניש את בני האדם על מעשים שהם מוכרחים לעשותם ולא יכולים להימנע מהם? בנוסף לזה, כל השתדלות שהיא, בכל תחום בחיים, הייתה נפסלת, כיוון שכל דבר נגזר על האדם והוא לא יכול לבחור מה לעשות. הרמב"ם מסכם שתפיסה זו היא שקר גמור, ועלולה לגרום להריסת חומת התורה, וחלילה לומר שריבונו של עולם כביכול עושה עוולה.

דברי הרמב"ם אינם מחודשים, התורה עצמה כתבה¹¹: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, ואת המוות ואת הרע".

לעיתים, כאשר רואים ילד שמתנהג באופן מאוד לא ראוי, עולה בלב הרואים השאלה שבכותרת: "מי ההורים שלו?!", כלומה: מי גידל אותו וחינך אותו כך? האם תמיד נכון לומר את המשפט זה? האם נכון להאשים את ההורים בהתנהגותו של הילד? נראה שהשאלה הזו עולה מתוך פרשתנו.

הפרשה פותחת בלידתם של יעקב ועשו, בניהם של יצחק ורבקה. היינו מצפים שבתור בנים של צדיקים אלו, יהא מובטח עתיד רוחני גדול לכל אחד מהם. אצל יעקב אבינו ציפיה זו אכן התממשה: התורה¹ מכנה אותו "איש תם ישב אוהלים", ורש"י פירש² שהיה ישר - מה שחושב בליבו כך היה אומר בפיו, וכן שהיה לומד תורה באוהלו של שם ובאוהלו של עֵבֶר. הוא אכן זה שהמשיך את דרכם של יצחק ואברהם, והיה לאב השלישי של עם ישראל, שממנו יצאו י"ב השבטים.

לעומת זאת, אצל עשו הדברים נראים שונים. התורה³ מכנה אותו "איש יודע ציד איש שדה". רש"י פירש⁴ שהיה מרמה את יצחק, וכן שהיה מתבטל וצד חיות. בתרגום יונתן⁵ כתובים דברים חריפים יותר - שהיה הורג אנשים. פה עולה השאלה שבה פתחנו: כיצד קורה שילד כזה יוצא משני הצדיקים, יצחק ורבקה?

כדי להבין שלא הייתה זו נפילה נקודתית של עשו, נציין דברים נוספים שנאמרו עליו. בהמשך הפרשה כתוב⁶ שעשו חזר מן השדה והוא עיף, ועל זה אמרו חז"ל⁷: "אמר רבי יוחנן, חמש עבירות עבר אותו רשע ביום ההוא, בא על נערה המאורסה והרג את הנפש וכפר בתחיית המתים וכפר בעיקר, ושט את הבכורה".

אם כן נראה שתמונת המצב של עשו היא שהוא כלל לא מתאים לבית שבו גדל - התנהגותו תואמת לסביבה שונה לחלוטין. אולי נוכל לתלות את קלקולו של עשו בכך שהוא היה בעל נטייה לרשעות - הוא לא בחר בדרך הרעה במשך כל חייו, אלא כיוון שכך נולד הוא היה מוכרח להיות כזה. רש"י כותב על הפסוק⁸ "ויתרוצצו הבנים בקרבה" את דרשת חז"ל⁹: "כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר יעקב רץ ומפרכס לצאת, עוברת

7. מסכת בבא בתרא, דף טז, עמוד ב.
8. בראשית כה, כב.
9. בראשית רבה סג, ו.
10. שמונה פרקים לרמב"ם, פרק ח.
11. דברים פרק ל, טו.

1. בראשית כה, כז.
2. שם.
3. שם.
4. על הפסוק שם.
5. שם.
6. בראשית כה, כט.

וכן עוד הרבה מקורות יש לכך שבידי האדם בחירה חופשית על מעשיו.

כעת, כאשר נתבונן בעשו, הרי שלא נוכל לומר שהוא היה מוכרח להרע את מעשיו, ולכן כל נפילותיו והידרדרותו תלויות רק בבחירתו. הוריו הצדיקים חינכוהו לדרך של עבודת ה', אך הוא בחר ברע, ועל כן הוא אחראי לגמרי על כל מעשיו. הרמב"ם, בהמשך דבריו, מחדש דבר מעניין. אף שאדם הוא בעל בחירה, בכל זאת יש לו נטיות שונות. ייתכן שלאדם אחד תהיה יותר נטייה לטוב, ואילו לאדם אחר תהיה נטייה למעשים לא טובים. חידוש זה מאפשר להבין את הנפילות של עשו - ייתכן שהיו לו נטיות לכיוונים לא טובים, ועל כן דרך החיים שבה הלך הייתה מושפעת מהאופי שהיה לו.

כאשר מתבוננים עם השקפה זו של הרמב"ם, השוללת מכל וכול מצב שבו ה' מעניש אדם על משהו שלא בחר לעשותו, עולה תמיהה:

ירידת עם-ישראל למצרים הייתה דבר ידוע מראש. ריבוננו של עולם אמר בברית בין הבתרים לאברהם אבינו: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם", ובהמשך "וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי". מצד אחד נגזר על עם ישראל להיות משועבד למצרים, ומצד שני - מעניש ריבוננו של עולם את המצרים על מעשיהם. כיצד ייתכן שהוא מעניש את המצרים

על דבר שהיו מוכרחים לעשותו? הרמב"ם¹² מתייחס לשאלה זו, ומבאר שהייתה למצרים האפשרות לשחרר את עם ישראל ולשוב בתשובה. המצרים בחרו שלא לעשות זאת, אלא לשעבד את ישראל ולענות אותם. מסיבה זו הם נענשו לבסוף. אם כן, גם פה העונש מגיע למישהו על בחירתו, ואין לומר שהיה 'מוכרח' לעשות את העברה.

לסיכום: אדם אחראי על מעשיו ובחירותיו, ואין לו להאשים אחרים בנפילותיו. ממילא - אף שעשו נולד בבית טוב, הייתה לו הבחירה החופשית האם להמשיך מנקודה זו ולעלות עוד, או לרדת מהדרך ולחטוא.

אוסף רעיון ייחודי הקשור לענייננו, ששמעתי בשמו של הרב אברהם שפירא זצ"ל¹³. כתוב בתורה לגבי ישמעאל¹⁴: "ויהי אלוקים את הנער ויגדל וישב במדבר ויהי רבה קשת". הפסוק מתאר שריבוננו של עולם היה עם ישמעאל. היינו מצפים שהמשך הפסוק יהיה שהוא למד בבתי המדרש - אולם ההמשך בדיוק הפוך: הוא היה גונב מהבריות שעברו במדבר בעזרת חץ וקשת¹⁵. הפסוק הזה ממחיש את אותו רעיון: ריבוננו של עולם יכול לעזור לאדם ולתת לו אפשרות גדולה של עלייה, אך עדיין יש לאדם בחירה חופשית מה לעשות עם הכוחות שקיבל. ישמעאל, למשל, בחר להשתמש בהם לרע.

יהי רצון שנזכר למצות את כוחותינו לעשות כרצון ה'!

14. בראשית כא, כ.
15. רש"י שם.

12. שם. וכן בהלכות תשובה פרק ו, ג.
13. הרב הראשי לישראל וראש ישיבת מרכז הרב.

עיונים במשנה תורה - הרב שלמה בן רחמים כוונה מעכבת בתפילה

כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור". בדין זה השולחן ערוך לא פוסק⁶ את דברי הטור להלכה, אלא פוסק שחייב לחזור אף בזמננו. אך הרמ"א⁷ פסק כדברי הטור להלכה. יש להבין, מדוע כאן לא פסק השולחן ערוך כדעת הטור, בשונה מהדין הקודם?

נראה מפסקי השולחן ערוך שיש חלוקה בדיני הכוונה: יש כוונה שפירושה רמת ריכוז גבוהה, ויש כוונה שפירושה הבנת פירוש מילות התפילה. בעניין רמת הריכוז בתפילה פוסק השולחן ערוך שיש להקל, כי ממילא איכות הכוונה ירודה בזמן הזה, לכן אין לצפות מהאדם שיצליח לתקן ולהגיע לרמת ריכוז גבוהה בפעם השנייה שיתפלל. אמנם כתבו האחרונים⁸ שגם בזמן הזה יש להיזהר אם אפשר, אבל אין זה מעכב את התפילה.

לעומת זאת הכוונה במילות התפילה עצמן, בהבנת פירושן, היא דבר שאפשר להגיע אליו. אמנם קשה הוא, אך לא בלתי אפשרי. לכן אפשר לצפות מאדם שיצליח לכוון בפירוש המילים של ברכה אחת, כמו ברכת אבות, ויש מקום לפסוק שיש לחזור ולתקן את הכוונה באמירתה.

להלכה: גם לדעת ההולכים לפי פסקי השולחן ערוך בדרך כלל, המנהג⁹ הוא שלא לחזור על ברכת אבות אם לא כיוון בה, מפני נימוקו של הטור שיש לחשוש בזמן הזה שאף אם יחזור לא יכוון כראוי.

הרמב"ם כותב שיש דברים המעכבים את התפילה, ואחד מהם הוא הכוונה בתפילה. וזו לשונו⁴:

כוונת הלב כיצד כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה, מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו, לפיכך הבא מן הדרך והוא עיף או מיצר אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו, אמרו חכמים ישהה שלשה ימים עד שינוח ותתקרב דעתו ואח"כ יתפלל.

דברי הרמב"ם נחרצים: תפילה ללא כוונה אינה תפילה, ואם האדם טרוד או מנוע מלכוון מכל סיבה שתהיה, אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו.

להלכה זו מתייחס הטור בשם מהר"ם מרוטנבורג, וזו לשונו²: "אין אנו נזהרין עתה בכל זה שאין אנו מכוונין כל-כך בתפילה", וכן פוסק מרן השולחן ערוך³.

דין נוסף יש ברמב"ם בעניין הכוונה⁴:

מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך.

כלומר מי שלא כיוון בברכה ראשונה, שהיא ברכת אבות, צריך לחזור ולהתפלל.

גם על דין זה כותב הטור⁵: "והאידינא אין אנו חוזרין בשביל חסרון

7. שם.
8. משנה ברורה, סימן צח, ס"ק ו-ז.
9. עיין בילקוט יוסף, סימן צח, דיני

1. תפילה, פרק ד, הלכה טו.
2. אורח חיים, סימן צח.
3. אורח חיים, סימן צח, סעיף ב.
4. שם, פרק ז, הלכה א.
5. סימן קא.
6. שם, סעיף א.